

5. Араб оглы Э. Конец вечности / Библиотека научной фантастики. Т. 9. – Москва: Молодая гвардия, 1966. – С. 141.

6. Bostrom N. A History of transhumanist thought // Journal of Evolution and Technology. – 2005. – № 1. – Vol. 14.

SAK-MASSAGET EPOSI VA UNING EPIK TRANSFORMASIYASI

f.f.d. (DSc), dots. Kuchkarov Tuxtamurod Olimovich

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali, O'zbekiston

Ma'lumki, O'rta Osiyoda yashagan qadimgi aholi folklori, xususan, sak-massaget eposi namunalarining qadimgi yunon manbalaridan, xususan, Gerodotning "Tarix" asaridan o'rin olgan. Gerodot skiflar diyori bo'ylab qilgan sayohatlari chog'ida o'zining mahalliy aholining boy og'zaki ijodi, ayniqsa, qahramonlik va jasoratni tasvirlovchi epik asarlari bilan tanishgan. SHuning uchun ham u uz "Tarix"ida skif qabilalari hayoti bilan bog'liq u yoki bu rivoyatni keltirishdan avval so'zni "aytishlaricha", "menga aytib berishlaricha", "hikoya qilishlaricha" kabi birikmalar bilan boshlaydi. Bu esa Gerodot asarida keltirilgan skif folklori namunalari bevosita og'zaki an'anaga borib taqalishidan darak beradi. Gerodotning "Tarix" asarida keltirilgan "skif hikoyalari"ning negizi folklorga borib bog'lanishini D.S.Raevskiy va L.A.Lelekovlar ham qayd etishgan.

O'zbek xalq ijodidagi epik syujetlar va an'anaviy motivlarning tarixiy asoslarini aniqlashda qadimgi yozma manbalar orqali saqlanib qolgan arxaik folklor namunalari yoki ularning qoldiq holdagi ko'rinishlarini qiyosiy tahlil qilish substrat hodisalarning ham ahamiyati kattadir. Sak-massaget qabilalari eposining reliktlari O'rta Osiyo hududida istiqomat qilgan ko'pgina xalqlar va elatlarning folklor an'analari rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatganligiga ilmiy adabiyotlarda ko'plab dalillar mavjud. Xususan, osetin tili va folklorining tadqiqotchisi V.I.Abaev qadimgi skiflar folklorining epik transformasiyasi haqida fikr yuritarkan, shunday yozadi: "Osetin xalq qahramonlik eposining yetakchi personajlaridan biri Satani obrazining genezisini aniqlash nartshunoslikning asosiy masalalaridan sanaladi. Bunday g'aroyib obraz faqatgina ijtimoiy hayotda ayollarning roli ustuvorlik qilgan jamiyat og'zaki ijodidagina yuzaga kelishi mumkin. SHunda beixtiyor skif (sak, massaget) eposida tasvirlangan ayollar obrazi yodga tushadi: yengilmas Kirga qaqshatgich zarba bergan jasur To'maris (Gerodot), Amagi (Polien), Zarina (Ktesiy). SHuningdek, qadimgi dunyo muarrixlari asarlaridagi "ayollar hukmronlik qiladigan" sarmat qabilalari to'g'risidagi qaydnomalarni ham eslaymiz. Bu kabi boshqa parallelliklar va qiyosiy tahlillar asosida shuni ishonch bilan ta'kidlash mumkinki, osetin xalq qahramonlik dostonining tarixiy asoslari sarmat va skif (sak, massaget) eposiga borib taqaladi, binobarin, osetin epik kuychilari ana shu qadimgi qavmlarning epik an'alarini izchil davom ettirib kelishmoqda".

Bugungi kunda Kavkazda istiqomat qiluvchi osetinlarning qadim ajdodlari – os va alanlar bir zamonlar O'rta Osiyoda, aniqrog'i, Xorazm vohasi va Amudaryo bo'ylarida istiqomat qilganligini, Abu Rayhon Beruniyning Amudaryo suvining

kamayishi natijasida Uzboy sohillarida yashagan os va alan urug'i vakillari Hazar (ya'ni Kaspiy) degizi ortiga ko'chib o'tganligi, bu qavmlarnig tili xorazm va bijnoq (qipchoq) tilining aralashmasidan iborat bo'lganligi to'g'risidagi dalillarga suyanadigan bo'lsak, osetin qahramonlik eposida qadimgi sak-massagetlar folklori epik syujetlari va motivlari saqlanib qolganligini tarixiy-vorisiy aloqador mahsuli deb baholash mumkin bo'ladi.

Ma'lumki, asosan Sirdaryo, Zarafshon va Amudaryo havzasidagi ulkan hududda istiqomat qilgan sak, massaget qabilalari O'rta Osiyo turkiy xalqlari, xususan, o'zbek xalqining qadimgi ajdodlari hisoblanadi. Asosan, ko'chmanchi chorvadorlik, yarim o'troq va o'troq dehqonchilik bilan mashg'ul bo'lgan sak va massaget qabilalari uyushmasiga kiruvchi aholi o'z ona yurti, oilasi va qadriyatlarini bosqinchi dushmanlardan mardonavor himoya qilgan. Qadimgi yunon yozma manbalari orqali saqlanib qolgan ma'lumotlarga qaraganda, saklar juda mard, tanti va jasur bo'lib, dushmanlariga qarshi otda ham, piyoda ham jang qila olishgan. Ularning og'zaki ijodida yaratilgan ko'pgina folklor asarlari asosan qahramonlik xarakterida ekanligining sababi ham ana shunda.

YUqorida keltirilgan iqtibosda O'rta Osiyo xalqlari hayoti bilan bog'liq folklor asarlarining qadimgi yunon manbalari orqali yetib kelgan relikt, ya'ni qoldiqlarini "sak xalq eposi namunalari" tarzida talqin qilish o'zini to'la oqlaydi. Ammo bu materiallar folklorning qaysi janriga mansubligini belgilashda muallif fikrlari biroz bahstlabligi ham ko'zga tashlanadi. Bu o'rinda To'maris, SHiroq, Amorg va Sparetta to'g'risidagi folklor namunalarining janri ikki xil tarzda, ya'ni "afsona" va "qissa" deb belgilangan. Agar afsona xalqning qadimiy e'tiqodlari va mifologiya bilan bevosita bog'liq bo'lib, voqelikni xayoliy uydirmalar vositasida fantastik talqin asosida ifoda etuvchi folklor janri ekanligini hisobga olsak, qadimgi yunon mualliflarining To'maris, SHiroq, Amorg va Sparetta haqidagi hikoyalari janr nuqtai nazaridan rivoyat ekanligi ma'lum bo'ladi. Qadimgi sak-massagetlar folklorida To'maris va SHiroq kabi xalqparvar, yurtparvar qahramonlarning jasoratini tarannum etuvchi qahramonlik eposi namunalari, shuningdek, Amorg va Sparetta, Zariadr va Odatida, Strangey va Zarineya to'g'risidagi ishqiy-romanik dostonlar yaratilgan va xalq orasida keng tarqalgan bo'lishi tabiiydir. Agar sak-massaget epik an'anasida bu kabi yirik epos namunalari mavjud bo'lmaganida bu etnoslar to'g'risida so'z yuritgan antiq davr mualliflari yuqorida nomlari zikr etilgan epik obrazlar va ularning sarguzashtlari bayon etilgan rivoyatlarni keltirib o'tmagan bo'lishar edi.

Sak-massagetlar folklorida tarixiy qo'shiq, tarixiy afsona va rivoyat janrlari bildan bir qatorda qahramonlik dostonlari muhim o'rin tutgan. O'zbek xalq dostonchiligi an'analarning arxaik davrini tashkil etadigan sak-massaget eposi o'z mohiyati va xarakteriga ko'ra qahramonlik dostonlaridan iborat bo'lganligini T.Mirzaev va B.Sarimsoqovlarning "qadimgi massaget va sak qabilalarining eposi qahramonlik eposi xarakterida bo'lib, ularda vatanparvarlik, mardlik, vafodorlik kabi xislatlar ulug'langan", – degan fikri ham tasdiqlaydi. Folklorshunos M.Qo'shmoqov ham "Gerodot "Tarix"ida ham qahramonlik eposining toji – alp xotun xakteri balqib turadi", – deb yozadi. Darhaqiqat, qadimgi O'rta Osiyoning jo'g'rofiy tuzilishiga nazar tashlasak, juda sersuv bo'lgan Amudaryo hozirgi Uzboy sho'rxokligi orqali Kaspiy dengiziga quyilgan paytda uning o'ng sohilidagi hudud Turon, chap qirg'og'idan

boshlanadigan yerlar esa Eron deb atalganligini ko`ramiz. YUnon mualliflarining tarixiy asarlarida ham qadimgi turonliklar, shu jumladan, sak, massaget qabilalarining bosqinchilik maqsadida qo`shin tortib kelgan Eron shohi Kirga qarshi olib borgan mardonavor kurashi bayon qilingan lavhalar ko`p keltirilgan. Demak, o`z yurtining ozodligi va hurligini hamma narsadan ustun qo`ygan sak va massaget qabilalarining turmush tarzi, orzu-intilishlari, vatanparvar o`g`il-qizlarining mardligi tasvirlangan epik asarlar ham qahramonlik eposi tarzida kuylangan bo`lishi ehtimoldan xoli emas.

Sak eposi o`zining mohiyati qahramonlik xarakteriga ega bo`lgan, degan ilmiy farazni ilgari surgan o`zbek folklorshunoslari T.Mirzaev va B.Sarimsoqovlar “ana shu qahramonlik xarakterining haqqoniyligini tasdiqlovchi bironta epos namunasi bizga qadar yetib kelganmi?” degan savolga shunday javob berar ekanlar, “Ha, yetib kelgan. Lekin eposga xos u relikht ham aynan epos shaklida emas, balki mazmunan yetib kelgan”, deb yozadilar hamda o`zbek folklorida mavjud bo`lgan “Oysuluv” garchi doston shaklida keyinroq yuzaga kelgan bo`lsa-da, biroq o`zining hayotiy-tarixiy asoslari bilan To`maris afsonasiga borib taqalishini” qayd etadilar.

Darhaqiqat, sak-massagetlar mifologiyasi va epik an`analarining izlari turkiy xalqlar, shu jumladan, o`zbek folklorida ham ko`p uchraydi. “Go`ro`g`li” turkumiga mansub o`zbek xalq dostonlarida qahramon o`zining qirq yigitlarida birortasini u yoki bu yumush bilan safarga jo`natishdan avval ularga bir kosa may tutadi. SHunda yigitlar orasidan chiqqan eng botir va jasuri ana shu kosani olib ichadi va safarga jo`naydi. Bu o`rinda may to`la kosa qahramon tushida yoki ovga borganida ko`rib, oshiq bo`lib qolgan parini olib kelishga qodir bo`lgan bahodirni aiqlashnig timsoliy vositasi vazifasini bajaradi. Bu motiving tarixiy asoslari esa bevosita qadimgi sak-massaget eposiga borib taqaladi.

Gerodotning yozishicha, skiflarda muqaddas qadah bo`lib, unda bir yil davomida jangda dushmanlarni mahf etgan kishigina may ichish huquqiga ega bo`lgan. Xulosa qilib aytganda, o`zbek folklori epik syujetlarining arxaik qatlamini qadimda Tog`li Oltoydan Kavkazortigacha bo`lgan ulkan hududda, shu jumladan, mamlakatimizning Zarafshon vohasi, hozirgi Toshkent viloyati hamda Farg`ona vodiysida istiqomat qilgan sak va massaget qabilalari eposi tashkil etadi. Jo`g`rofiy jihatdan bunday ulkan hududda yashagan sak-massaget qabilalari nomoddiy madaniyatining umumiy jihati ularning rivojlangan mifologik tasavvurlar tizimi, fanda “hayvon uslubi” deb nom olgan mifopoetik tasviriy san`at usulini yaratganligi hamda qahramonlik, mardlik va jasoratni kuylovchi yirik epik asarlarni o`z ichiga olgan eposlar silsiga ega bo`lganligi bilan belgilanadi.

SOVET HUKUMATI YILLARIDA O‘ZBEKISTONDA UMUMIY OVQATLANISH TIZIMI FAOLIYATI: REJALAR VA MUAMMOLAR

t.f.f.d.(PhD), dots. Nasirov Bunyod Uralovich
O‘zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali

Annotatsiya: maqolada muallif tomonidan O‘zbekistonda sovet davrida umumiy ovqatlanish tizimi faoliyati, tizimdagi o‘zgarishlar, sovet hukumati davrida